

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Josip Lovin Mrak

Hrvatski demografski gubici u 20. stoljeću

Prvostupnički rad

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Zupanc

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

Prvostupnički rad

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Hrvatski demografski gubici u 20. stoljeću

Josip Lovin Mrak

Izvadak: Rad se bavi hrvatskim demografskim gubicima u 20. stoljeću. Analizirani su svi ratovi u kojima je Hrvatska sudjelovala te današnje stanje. Navedene su i moguće revitalizacijske mjere kojima bi se Hrvatska mogla izvući iz demografske krize u kojoj se danas nalazi.

16 stranica, 2 grafičkih priloga, 8 tablica, 8 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: gubici, Hrvatska, demografija, rat

Voditelj: doc. dr. sc. Ivan Zupanc

Tema prihvaćena: 12. 4. 2018.

Datum obrane: 21. 9. 2018.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb

Undergraduate Thesis

Faculty of Science

Department of Geography

Croatian demographic losses in 20th century

Josip Lovin Mrak

Abstract: This paper deals with Croatian demographic losses in 20th century. All the wars in which Croatia participated have been analyzed and also today's state. There are also possible revitalization measures that could bring Croatia out of the demographic crisis in which it is today.

16 pages, 2 figures, 8 tables, 8 references; original in Croatian

Keywords: loss, Croatia, demographics, war

Supervisor: Ivan Zupanc, PhD, Assistant Professor

Undergraduate Thesis title accepted: 12/04/2018

Undergraduate Thesis defense: 21/09/2018

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ:

1. Uvod.....	1
1.1 Metodologija.....	1
2. Demografski razvoj Hrvatske kroz povijest.....	1
2.1. Općenito o razvoju.....	1
2.2. Razdoblje od 1900. do 1931. godine.....	3
2.3. Razdoblje od 1931. do 1961. godine.....	5
2.4. Razdoblje od 1961. do 1991. godine.....	8
2.5. Razdoblje od 1991. do 2001. godine.....	10
3. Emigracija u 20. stoljeću.....	11
4. Današnje stanje i mogućnost demografskog razvoja.....	13
5. Zaključak.....	14
6. Literatura i izvori.....	15
6.1. Literatura.....	15
6.2. Izvori.....	16

1. UVOD

U ovom ću radu analizirati demografske gubitke Hrvatske u Prvom svjetskom ratu, Drugom svjetskom ratu te u Domovinskom ratu. Analizirat će se izravni i neizravni demografski gubici nastali kao posljedica navedenih ratova te kako se to odrazilo na demografski razvoj Hrvatske. Demografski razvoj promatrat će se prema međupopisnim razdobljima zaključno s popisom stanovništva 2001. godine iako je taj popis bio u 21. stoljeću s obzirom da se posljedice demografskih gubitaka osjećaju i danas.

1.1 Metodologija

U radu je korištena metoda deskripcije, analiza dostupne literature i izvora, statistička metoda, metoda dokazivanja i metoda komparacije.

U uvodnom dijelu korištena je metoda deskripcije za objašnjavanje same teme i ciljeva rada te statistička metoda da dodatno pojašnjenje problematike. U središnjem dijelu korištena je metoda analize dostupne domaće literature, uglavnom demografske naravi. Korištena je i statistička metoda, a statistički podaci preuzeti su sa internetske stranice Državnog zavoda za statistiku, ali i iz drugih izvora i literature. U zaključku je korištena metoda komparacije te vlastitog zaključivanja prema dobivenim informacijama.

2. DEMOGRAFSKI RAZVOJ HRVATSKE KROZ POVIJEST

2.1. Općenito o razvoju

Prostor današnje Hrvatske ima kontinuitet naseljenosti od prapovijesti do danas čemu svjedoče brojni arheološki ostaci ljudskih zajednica do danas. Hrvati na ove prostore doseljavaju krajem 6. i početkom 7. stoljeća tijekom velike seobe naroda, no još uvijek nije poznato odakle (Gall i dr., 2010). Na naseljenost i razmještaj krajem srednjeg i početkom novog vijeka uvelike utječu prodori Osmanlija, no ti ratovi nisu utjecali na današnju brojnost stanovnika. Najveći utjecaj imaju ratovi koji su se odvijali tijekom 20. stoljeća: Prvi svjetski rat od 1914. do 1918. godine u kojem je hrvatsko stanovništvo sudjelovalo na strani Austro-ugarske monarhije, Drugi svjetski rat od 1939. do 1945. godine (na ovim prostorima od 1941. do 1945. godine) na strani Kraljevine Jugoslavije te Domovinski rat od 1990. do 1995. godine u kojem se Hrvatska borila za svoju samostalnost. Oba

su ratna sukoba, dakle Prvi i Drugi svjetski rat, došla u vrijeme kada se Hrvatska nalazila u ranoj i centralnoj podetapi demografske tranzicije, tako da ona nije do kraja uspjela „kapitalizirati“ za te podetape visoke stope prirodnog prirasta jer je očekivano smanjenje smrtnosti u dva navrata bilo zaustavljeno izrazito visokim ratnim mortalitetom (Živić, Turk, 2014).

Popisi stanovništva na području Hrvatske rade se od 1857. godine sve do najsvježijeg popisa 2011. godine. Ukupan broj stanovnika prva je i osnovna veličina koju dobivamo iz popisa stanovništva, a budući da je definirana u tzv. kritičnom trenutku popisa, trenutačan je statistički pokazatelj (Wertheimer-Baletić, 1973).

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika i gustoće naseljenosti u Hrvatskoj od 1857. do 2011. godine

Godina	Broj stanovnika	Gustoća naseljenosti (stan/km²)
1857.	2 181 499	38,6
1869.	2 398 292	42,4
1880.	2 506 228	44,3
1890.	2 854 558	50,5
1900.	3 161 456	55,9
1910.	3 460 584	61,2
1921.	3 443 375	60,9
1931.	3 785 455	67,0
1948.	3 779 858	66,9
1953.	3 936 002	69,6
1961.	4 159 696	73,6
1971.	4 426 221	78,3
1981.	4 601 469	81,4
1991.	4 784 265	84,6
2001.	4 437 460	78,4
2011.	4 284 889	75,7

Izvor: www.dzs.hr; Korenčić, 1979.

U tablici 1 nalazi se broj stanovnika u Hrvatskoj za svaki popis te gustoća naseljenosti. Uspoređujući prvi i zadnji popis, jasno se vidi da se broj stanovnika tek udvostručio. Također, jasno se vidi pad stanovnika u svakom prvom popisu nakon rata. Iako apsolutne brojke nisu prevelike,

one su indirektno utjecale na daljnji demografski razvoj Hrvatske. Zanimljiv je rast broja stanovnika od 1857. godine do 1900. od gotovo milijun stanovnika, a od 1900. do 2011. broj stanovnika je narastao za milijun i dvjesto tisuća stanovnika. Razlog tomu jest demografska tranzicija u Hrvatskoj. Prva etapa demografske tranzicije započela je u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća, tridesetih godina 20. stoljeća ulazi u središnju podetapu, a završava početkom osamdesetih godina. Proces tranzicije trajao je razmjerno kratko, oko 80 godina (Nejašmić, 2005). Zato se za etapu demografske tranzicije u kojoj se Hrvatska nalazi kaže da je „kvaziposttranzicija, uvjetovana specifičnim čimbenicima.“

2.2 Razdoblje od 1900. do 1931. godine

Ovo je razdoblje odabrano jer sačinjava dva popisa prije i poslije Prvog svjetskog rata. Popisom 1900. godine Hrvatska je probila granicu od 3 milijuna stanovnika i to relativno brzo s obzirom da je popisom 1857. godine, dakle tek 43 godine prije, popisano oko milijun stanovnika manje. Ovaj se porast može objasniti činjenicom da u to vrijeme nije bilo nekih većih sukoba na području Hrvatske. Većina je stanovništva živjela na selima i bavila se poljoprivredom što dokazuje tablica 2. U tablici 2 prikazani su danas najveći hrvatski gradovi i broj stanovnika za popisne godine u određenom razdoblju.

Tablica 2. Broj stanovnika najvećih hrvatskih gradova u razdoblju od 1857. do 1931. godine

Godina/grad	Zagreb	Split	Rijeka	Osijek
1857.	38 898	37 806	48 216	36 047
1869.	44 930	42 355	51 397	45 013
1880.	56 459	45 931	55 077	43 691
1890.	70 595	50 603	67 633	48 790
1900.	98 322	58 212	81 309	55 912
1910.	121 363	64 414	97 029	65 430
1921.	153 448	71 550	90 529	67 716
1931.	242 063	86 124	102 609	80 116

Izvor: Korenčić, 1979.

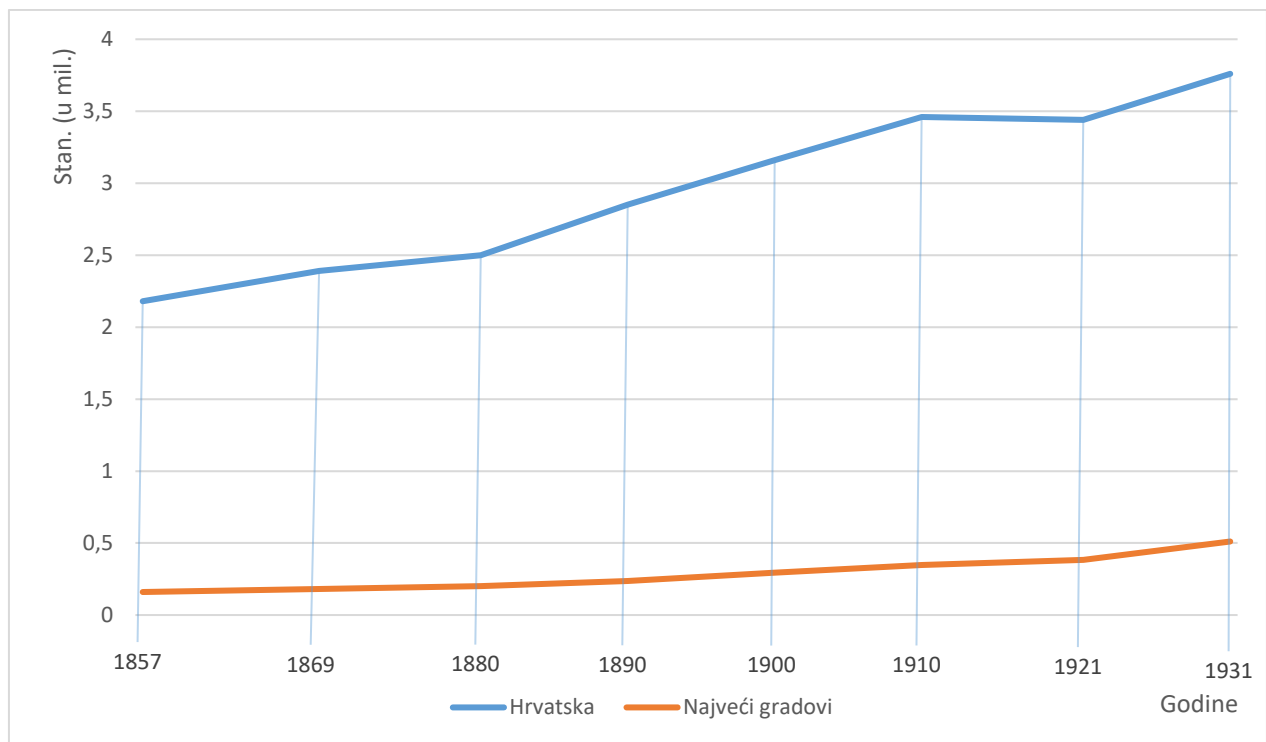
Zanimljivo je vidjeti spori rast stanovnika u Zagrebu u 19. stoljeću i nagli rast početkom 20. stoljeća te demografski rast Rijeke. To se može objasniti izgradnjom željeznica. Godine 1873. izgrađena je željeznica koja je prolazila Rijekom te kroz Zagreb dalje prema Mađarskoj. Taj je prometni pravac

bio od velikog gospodarskog značaja za taj kraj. Zagreb tada postaje prometno središte i demografski je rast logičan. To je uvelike pomoglo Zagrebu, koji je do Prvog svjetskog rata već bio afirmirani centar državne uprave i administracije, također i jedino financijsko središte za cijelu Hrvatsku i Slavoniju. Postao je centralno središte brojnih novih industrijskih poduzeća za koje je nedostatak radne snage bio nadomještan izvana, odnosno doseljavanjem radne snage u grad. Zanimljivo je reći da je do 1931. godine u Zagrebu bilo više žena iako na ovaj podatak može utjecati ne samo točnost popisa nego i njegov kriterij, odnosno prisutno i stalno stanovništvo (Laušić, 1987).

Tijekom Prvog svjetskog rata, koji je trajao od 1914. godine do 1918. godine, hrvatski su vojnici u ratu sudjelovali na strani Austro-ugarske Monarhije koja je pak bila na strani Centralnih sila. Hrvatski su se vojnici najviše istaknuli na balkanskom, galicijskom i talijanskom bojištu. Iako je bilo još bojišta, ova tri su najbitnija jer je na njima bilo najviše Hrvata. Od 1914. do 1918. godine stradalo je oko 137 000 vojnika iz Hrvatske, a još oko 109 000 stanovnika, uglavnom civila, umrlo je od raznih epidemija i gladi (Đukić i dr., 2016). Ovaj navod treba uzeti s rezervom ako uzmemo u obzir samo ratni kontekst. Ako se ratna stradanja prošire i na epidemije i loše uvjete života koji su izravni krivci za mortalitet, možemo prihvatiti najveće brojke stradalih. Ipak, teško je uzimati egzaktno brojke stradalih vojnika zbog njihove disperzije kroz čitava bojišta (Đukić i dr., 2016).

Što se tiče ukupnog broja stanovnika Hrvatske, on je 1921. godine pao za oko 13 000 stanovnika u odnosu na 1910. godinu. To se ne čini kao veliki pad s obzirom na veličinu i razaralačku moć rata, no svakako je značajan. Hipotetski gledano, da nije došlo do rata, Hrvatska je 1921. trebala imati oko 3 milijuna i 800 tisuća stanovnika što je s obzirom na rat dosegla tek nakon Drugog svjetskog rata, dakle nakon još jednog velikog stradanja stanovništva. U međupopisnom razdoblju 1921.-1931. nastavlja se rast stanovnika istim tempom kao i prije rata, za oko 300 000 stanovnika.

Slika 1 prikazuje demografski rast Hrvatske usporedno s zbrojem stanovnika njenih najvećih gradova. Slika 1 nam dokazuje kako broj urbanog stanovništva raste sporije od ukupnog broja stanovnika što potvrđuje tezu da većina tadašnjeg stanovništva Hrvatske živi na selu i bavi se primarnim djelatnostima.

Slika 1. Demografski rast Hrvatske i njenih najvećih gradova od 1857. do 1931. godine

Izvor: Korenčić, 1979.

2.3. Razdoblje od 1931. do 1961. godine

Razdoblje od 1931. godine do 1961. godine odabrano je jer obuhvaća zadnji popis prije najvećeg rata u povijesti te tri popisa nakon koja su održana u relativno vrlo kratkom vremenskom periodu, 1948., 1953. i 1961. godine. Drugi svjetski rat kao globalni ratni sukobi izazvali su duboke demografske poremećaje u velikom broju država u svijetu, naročito u Europi, a među njima se, nažalost, našla i Hrvatska, ionako do tada već populacijski „nagrižena“ drugim remetilačkim odrednicama demografskog razvoja, napose brojnom i kontinuiranom emigracijom te sve izraženijim denatalitetnim konceptom u reprodukciji (Živić, Turk, 2014).

Hrvatska je prilikom popisa stanovništva 1931. godine imala 3 785 455 stanovnika, a nakon rata, dakle na popisu stanovništva 1948. godine 3 779 858 stanovnika što je za točno 5597 stanovnika manje. Potpuno je apsurdno vjerovati da je u najvećem ratu u povijesti u našoj državi poginulo, odnosno umrlo tek 5597 stanovnika. „Zloupotreba brojki ubijenih postaje svakodnevna velikosrpska praksa.“ (Strčić, 1992). Ova rečenica akademika Petra Strčića odnosi se na mnoge

stvari koje su se prožimale kroz hrvatsku povijest, a uglavnom su usko vezane za Srbiju i srpsku populaciju. Srpska politika krivotvorila je i malverziralala brojkama vezanima za broj ubijenih Srba u Jasenovcu, za broj ubijenih Hrvata i ostalih na Bleiburgu u Austriji i križnim putevima do tamo, u Domovinskom ratu, kada je Hrvatska branila svoju samostalnost od agresora. Hrvatska je tada, u srpskim očima, bila agresor koja je napala Srpsku krajinu.

Jedan od primjera srpske propagande bilo je izračunavanje ubijenih Srba u ustaškom koncentracijskom logoru u Jasenovcu. Njihove su se pretpostavke kretale od 700 000 do čak milijun ubijenih Srba koju je postavio dr. Vladimir Dedijer, inače član komunističke partije, što zvuči zaista nevjerovatno jer je ta gornja granica od milijun Srba oko 30 % sveukupnog tadašnjeg stanovništva Hrvatske, odnosno oko 15 % tadašnjeg stanovništva Srbije (Šimek-Škoda, 1950). Srpski je sociolog, dr. Radomir Bulatović, došao do brojke od čak 1 110 929 ubijenih (Strčić, 1992). Hrvatski ekonomist i demograf, Vladimir Žerjavić, podrobnom analizom dokazuje netočnost i površnost Bulatovićevih analiza. Naime, analizirao je podatke iz izvještaja antropološke komisije 1964. godine koja je ustvrdila da se u Jasenovcu, na razmaku od nekoliko kilometara, postoji ukupno oko 200 grobnica, od kojih su članovi komisije istražili tek nekoliko. Prosječno je u tim grobnicama pronađen 41 ljudski kostur te Žerjavić s pravom zaključuje: ako se povisi taj broj na čak 200 leševa u tih 200 grobnica, to ne bi moglo iznositi Bulatovićevih 1 110 929 ubijenih već oko 40 000 ubijenih ljudi (Strčić, 1992).

Žerjavić je, istovremeno, analizirao i broj ubijenih Hrvata na Bleiburgu i na putu do njega te dolazi do iznenađujuće brojke od čak 300 000 ubijenih Hrvata, dakle čak 10 % ukupnog stanovništva tadašnje Hrvatske. Daljnjom je analizom, koja je uključivala izračunavanje projekcija za broj stanovnika tadašnje Pavelićeve Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine koja je uključivala i migracije, asimilacije, demografski gubitak, čisti i stvarni demografski gubitak, ratni gubitak te umrle u inozemstvu, došao do puno manje brojke, one od 134 000 ubijenih. Žerjavić još naglašava kako su za ovakvo povećanje brojke krivi i Ustaše i Saveznici, svaki iz svojih razloga i pobuda. Naposljetku, Žerjavić nakon suhoparnog analiziranja raznih brojki zaključuje da bi gubici vezani za Bleiburg mogli iznositi oko 50 000 ubijenih (Strčić, 1992). Najnovije istraživanje Martine Grahek-Ravančić govori o broju u rasponu od 80 000 do 90 000 ubijenih, no ukazuje na činjenicu da se o pokolju na Bleiburgu nije mnogo govorilo sve do samostalnosti Republike Hrvatske, čak je bilo i zabranjeno o tome govoriti.

Što se tiče gubitka stanovništva u Hrvatskoj prema određenim postorima ili, zajednicama općina kako je to razvrstao dr. Mirko Korenčić, situacija očekivana. Tablica 3 prikazuje ukupan broj stanovnika Savezne Republike Hrvatske te broj stanovnika određenih zajednicama općina za navedene godine. U tablici se nalazi i saldo koji označava razliku u broju stanovnika između 1931. i 1961. godine. Zajednice općina terminološki se mogu poistovjetiti s današnjim županijama, no prostorno obuhvaćaju druge prostore. Primjerice, zajednica općina Split obuhvaća čitavu južnu Dalmaciju južno od Zadra, zajednica općina Rijeka obuhvaća Istru dok gradska zajednica općina i zajednica općina Zagreb obuhvaćaju današnji prostor grada Zagreba, Zagrebačke županije i veći dio Krapinsko-zagorske županije. Jasno je vidljivo kako broj stanovnika u najvećim hrvatskim gradovima raste, izuzev Rijeke koja ima značajan pad stanovnika zbog praktički prodaje jednog njenog dijela. Najveći pad, osim Rijeke, ima zajednica općina Gospić koji je i dan danas jedan od demografski najugroženijih dijelova Hrvatske. Rast Zagreba toliko je jak u ovom razdoblju da praktički nadoknađuje gubitak stanovništva u ostalim dijelovima s depopulacijom. Površinom najveća zajednica općina, ona splitska, zanimljivo, ne raste proporcionalno s njenim prostornim obuhvatom. Zajednica općina Osijek, koja obuhvaća čitavu Baranju, Srijem i Slavoniju, bilježi rast gotovo obrnuto proporcionalan padu Rijeke.

Tablica 3. Prikaz broja stanovnika u SR Hrvatskoj ukupno te prema određenim zajednicama općina 1931., 1948., 1953. i 1961. godine

Zajednica općina/godina	1931.	1948.	1953.	1961.	Saldo
SR Hrvatska ukupno	3 785 455	3 779 858	3 936 022	4 159 696	374 241
Z.O. Gospić	180 015	131 713	126 651	119 231	-60 784
Z.O. Karlovac	199 398	179 242	186 624	187 710	-11 688
Z.O. Sisak	206 754	178 467	188 417	196 469	-10 285
Z.O. Osijek	660 801	689 894	733 190	805 421	144 620
Z.O. Rijeka	527 852	450 763	452 015	474 977	-52 875
Z.O. Split	649 821	664 420	706 748	757 288	107 467
G.Z.O. + G.O. Zagreb	689 777	800 239	842 430	918 075	228 298

Izvor: Korenčić, 1979.

2.4. Razdoblje od 1961. do 1991. godine

Ovo je „mirno“ razdoblje odabrano označava razdoblje bez vojnih sukoba na području Hrvatske. Domovinski rat u Hrvatskoj počinje 1990. godine te će taj ratni popis 1991. godine označiti kraj tog „mirnog“ razdoblja. U ovom je razdoblju broj stanovnika dosegao svoj vrh i to 1991. godine. Zanimljivo je istaknuti kako je u ovom razdoblju u cijeloj Jugoslaviji, pa tako i u Hrvatskoj, broj stanovnika narastao. U tablici 4 vidi se kako je broj stanovnika u Hrvatskoj najsporije rastao. Ukupno je stanovništvo Jugoslavije za razdoblje 1961.-1981. naraslo za 20,9 % što je za 13,7 % više od Hrvatske. Također, postoji tendencija smanjivanja stopa udjela stanovništva u Jugoslaviji za Hrvatsku i za ostale navedene države, izuzev Srbije (Wertheimer-Baletić, Gelo, 1990.) To se može objasniti prosrpskom jugoslavenskom politikom, odnosno, sustavnog jačanja Srbije i njenih pokrajina (Vojvodina, Kosovo), a slabljenje ostalih republika Jugoslavije (Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina).

Tablica 4. Broj stanovnika u Jugoslaviji i njenim određenim republikama za navedene popisne godine

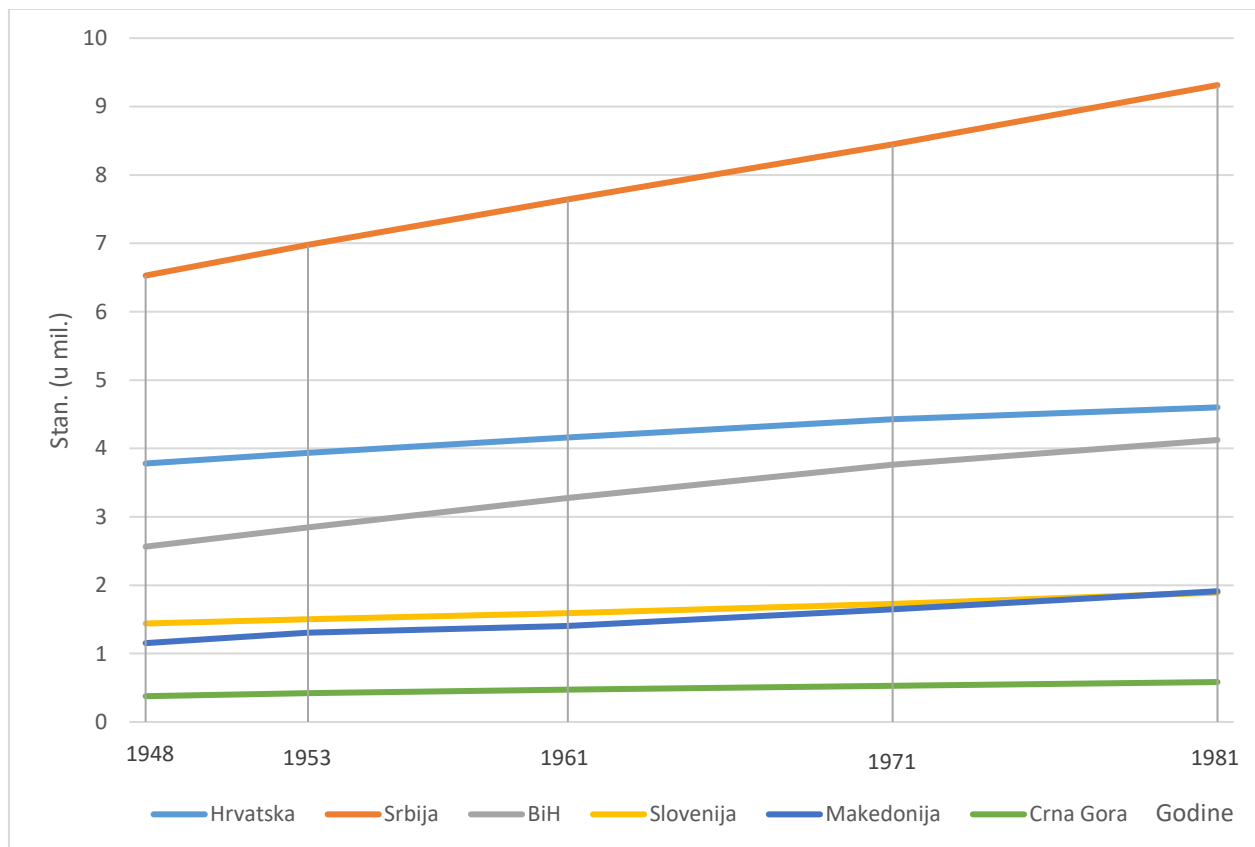
Država/godina	1961.	1971.	1981.	Indeks 1981./1961.
Jugoslavija	18 549 000	20 523 000	22 426 000	120,9
Hrvatska	4 160 000	4 426 000	4 460 000	107,2
Srbija	7 642 000	8 445 000	9 314 000	121,8
Slovenija	1 592 000	1 727 000	1 892 000	118,8

Izvor: Wertheimer, Gelo, 1990.

Podaci na slici 2 pokazuju nam demografski rast svih bivših republika tadašnje SFRJ u cijelom poslijeratnom razdoblju do 1981. godine. Grafički je prikazan jači rast Srbije u odnosu na ostale republike te na prosjek rasta. U Jugoslaviji je postojala populacijska pronatalitentna politika, no ona je bila djelotvorna samo u Srbiji.

Zanimljiva je i raspodjela stanovništva prema mjestu stanovanja u ovom razdoblju. Prema podacima iz 1961. i 1971. godine, broj stanovnika u seoskim naseljima rapidno opada, dok broj stanovnika u gradskim i mješovitim naseljima raste. Broj stanovnika 1961. u gradu u cijeloj tadašnjoj Socijalističkoj Republici Hrvatskoj bio 30,9 % što je oko 1 287 000 stanovnika, a taj je broj porastao na 41 % 1971. godine, odnosno 1 816 000 stanovnika (Korenčić, 1979). Jasno da je na to jednim dijelom utjecao i natalitet te ukupan porast broja stanovnika, ali ne treba naglašavati

kako je stopa nataliteta u niže razvijenim područjima viša nego u razvijenijim područjima, ne samo u Hrvatskoj, nego i u cijelom svijetu. Ne trebaju zato čuditi podaci o povećanju broja zrelog i starijeg stanovništva u urbanim područjima.

Slika 2. Demografski rast jugoslavenskih republika od 1948. do 1981. godine

Izvor: Wertheimer-Baletić, Gelo, 1990.

Tablica 5. Stopa prirodne promjene u SR Hrvatskoj od 1960. do 1990. godine

Godina	Stopa (na 1000 stanovnika)		
	nataliteta	mortaliteta	prirodnog prirasta
1960.	18,4	10,0	8,4
1970.	13,9	10,1	3,8
1980.	14,9	10,9	4,0
1990.	11,7	10,0	1,7

Izvor: Wertheimer-Baletić, 2003.

U tablici 5 prikazane su stope nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta, odnosno smanjenja u razdoblju od 1960. godine do 1990. godine. Stopa nataliteta u svakom je desetogodišnjem razdoblju sve više opadala, i to drastično. Stopa nataliteta 1970. godine pala je za 4,5 promila. Izuzetak je 1980. godina, no te je godine uz stopu nataliteta, narasla i stopa mortaliteta. Stopa mortaliteta se kroz ovo razdoblje nije pretjerano mijenjala, no prekretnica je bio rat koji je počeo 1990. godine.

2.5. Razdoblje od 1991. do 2001. godine

Razdoblje od 1991. do 2001. godine odabrano jer je tada Hrvatska postala suverena država. Ovo je razdoblje za Hrvatsku bilo turbulentno iz gotovo svakog kuta gledanja. Rat u kojem je obranjena samostalnost uništio je domove tisućama ljudi, gospodarski je razvoj stao, ljudi su masovno iseljavali i ginuli. Na već narušene i potpuno poremećene populacijske trendove nadovezala se srbijanska oružana agresija na RH sa svojim relativno visokim demografskim ratnim gubicima, osobito u domeni migracija.

Podaci iz tablice 6 pokazuju nam broj stanovnika Hrvatske 1991. i 2001. godine te udio Hrvata u državi za iste popisne godine.

Tablica 6. Broj stanovnika Hrvatske i udio Hrvata u ukupnom broju stanovnika prema popisima stanovništva iz 1991. i 2001. godine

Godina	Broj stanovnika Hrvatske	Udio Hrvata (u %)
1991.	4 784 265	78,09
2001.	4 437 460	89,63

Izvor: dzs.hr

Jasno je vidljiv pad broja stanovnika u ovom međupopisnom razdoblju i to za gotovo 350 000 stanovnika što logično vodi do zaključka da je ratni mortalitet visok, no zanimljiv je trend u kojem je udio Hrvata u ukupnom broju stanovnika narastao za nešto više od 11 %. Taj se podatak može okarakterizirati kao čin protjerivanja Srba iz Hrvatske tijekom i nakon rata te bi se ovaj gubitak stanovništva mogao opravdati tako. Udio Srba 1991. godine u Hrvatskoj iznosio je 12,1 %, odnosno oko 580 000 stanovnika, a 2001. godine tek 4,5 %, odnosno oko 201 000 stanovnika.

Egzaktni demografski gubici Domovinskog rata, dakle poginuli vojnici ili civili, došli su kao sol na „demografsku ranu“ Hrvatske. Poginulo je ili nestalo 13 583 stanovnika, a ranjeno je 37 180

osoba. Zanimljivo je napomenuti kako se još uvijek traga za 234 osobe nestale tijekom Domovinskog rata. Veći je utjecaj imala emigracija iz Hrvatske u inozemstvo. Migrante se dijeli u tri kategorije: prognanici, izbjeglice u inozemstvo i iseljeni, odnosno raseljeni Srbi. Emigracija u inozemstvo u prosincu 1991. iznosi oko 150 000 stanovnika, a oko 550 000 ljudi prognano je iz svojih domova. Te su brojke smanjene do 1995. godine, kada počinje masovan povratak izbjeglica. Broj se prognanika i izbjeglica smanjio na 386 264 stanovnika, a broj emigranata smanjen je na „samo“ 57 000 stanovnika.

Tablica 7 pokazuje stope nataliteta, mortaliteta te stopu prirodne promjene za 1991., 1996., 1997. i 2001. godinu. Podaci za 1996. i 1997. godinu stavljeni su u tablicu da bi se provjerilo je li došlo do poslijeratnog rađanja ili nije.

Tablica 7. Stopa prirodne promjene u Hrvatskoj za 1991., 1996., 1997. i 2001. godinu

Godina	Stopa (na 1000 stanovnika)		
	nataliteta	mortaliteta	prirodne promjene
1991.	10,8	11,5	-0,7
1996.	12,0	11,3	0,7
1997.	12,1	11,4	0,7
2001.	9,2	11,2	-2

Izvor: dzs.hr, Puljiz, 2002.

Iz priložene tablice vidljivo je kako je nakon završetka rata, došlo do poslijeratnog rađanja djece, takozvani „baby boom“, no to je rađanje bilo vrlo slabo. Ove su dvije godine namjerno stavljene u tablicu jer jedine imaju pozitivnu stopu prirodne promjene od cijelim 1990.-im godinama. Apsurdno je i to što se zbroj stopa te dvije pozitivne godine praktički "poništi" gotovo svakom idućom godinom, primjerice 2001. gdje je stopa prirodne promjene gotovo trostruko negativnija.

3. EMIGRACIJA U 20. STOLJEĆU

Kao sastavnica ukupnog kretanja stanovništva, migracije djeluju na: a) na veličinu ukupnog stanovništva i njegov prostorni razmještaj, b) na sastavnice prirodnog kretanja (rodnost i smrtnost), c) na sastav stanovništva (demografski, društveno-gospodarski i kulturno-antropološki) (Nejašmić, 2014). Jasno je kakav je krajnji učinak migracija na sve 3 odrednice, negativan je. Upravo su

migracije uvelike odredile hrvatsku demografsku sadašnjost, ali i budućnost. Emigracijom stanovništva dolazi do smanjenja broja ljudi sposobnih za stvaranje obitelji, odnosno smanjenje broja fertilnih žena te u konačnici smanjenje broja djece kao bitnog faktora svakog društva.

U razmatranom se razdoblju, dakle od 1900. do 2001. godine, iz Hrvatske iselilo 2,3 milijuna ljudi (Nejašmić, 2014). Ova brojka iseljenih je ukupan broj iseljenih, dakle, u nju nije uračunato potencijalno visoki natalitet. Početkom 20. stoljeća naši su emigranti bili u sklopu velikih migracija u iz Europe u prekomorske zemlje, primjerice Sjedinjene Američke Države, Kanada, Australija i slično. Brojni su čimbenici utjecali na pokretanje tih migracija, a uglavnom su bili ekonomske naravi (agrarna kriza, nerazvijenost i slično). Uglavnom je iseljavalno poljoprivredno stanovništvo, što je sukladno tadašnjoj gospodarskoj situaciji o kojoj je bilo govora u prethodnim poglavljima. Valja napomenuti kako su centri političke moći tada bili izvan Hrvatske što je poticalo marginalizaciju i društveno-gospodarsko zaostajanje (Nejašmić, 2014).

Tablica 8. Bilanca vanjske migracije po razdobljima u 19. stoljeću

Razdoblje	Doseljeni	Iseljeni	Migracijska bilanca
1900.-1931.	159 000	565 000	-406 000
1931.-1953.	223 000	485 000	-262 000
1953.-1991.	517 000	750 000	-233 000
1991.-2001.	201 000	500 000	-299 000
Ukupno	1 100 000	2 300 000	-1 200 000

Izvor: Nejašmić, 2014.

Tablica 8 pokazuje nam koliko je ljudi uselilo, odnosno iselilo u Hrvatsku u zadanom razdoblju. Jasno se vidi da je najnegativnije ono razdoblje prije, tijekom i nakon Prvog svjetskog rata.

Iduće najnegativnije je najrecentnije obrađivano razdoblje, ono u kojem se dogodio Domovinski rat. Ratna agresija na Hrvatsku uglavnom je uzrokovala veliko iseljavanje u tom razdoblju. Naime, 93 % ukupnih demografskih gubitaka bila je upravo ta ogromna emigracija stanovništva (Nejašmić, 2014). Zanimljivo je reći kako su emigranti većinom bili Srbi koji su bježali od rata. Hrvati su uglavnom bježali u prekomorske države i države zapadne Europe, ali i u države bivše Savezne Federativne Republike Jugoslavije (Nejašmić, 2014).

Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata razdoblje je s najviše doseljenih, čak 517 000 ljudi. No, poražavajuća je činjenica kako je emigracija bila još i veća, kao što nam pokazuje migracijska bilanca za to razdoblje. Emigraciju u ovom razdoblju karakterizira iseljavanje van na rad nakon otvaranja granica i iseljavanje u druge države SFRJ (Nejašmić, 2014). Također, mnogo je ljudi, što legalno, a što ilegalno, iselilo u Italiju. Brojka iseljenih kreće se oko 100 000 ljudi.

Sezdesetih godina 20. stoljeća otvaraju se granice. Nelogično, Jugoslavija je bila jedna od zemalja koja je u to vrijeme legalizirala odlazak, odnosno, čak ga je i poticala. Već tada snagu gube prekomorske emigracije te se fokus prebacuje na zapadnoeuropske države. Procjena je kako je u prekomorske zemlje iselilo oko 40 000 ljudi, a u zapadnoeuropske oko 260 000. ljudi, uglavnom u SR Njemačku, tzv. gasterbajteri (Nejašmić, 2014). Tada su takve emigracije bile okarakterizirane kao „odlazak na privremeni rad u inozemstvo“, no ubrzo je taj pridjev „privremeni“ prerastao u „trajni“.

Što se tiče razloga iseljavanja u tom periodu, oni su uglavnom ekonomske naravi. Hrvatska je nakon Drugog svjetskog rata ponovo bila u sustavu neke druge zemlje i ponovo je dolazilo do marginalizacije većeg dijela Hrvatske, čak i otvorene represije. Ljudi su odlazili jer je u inozemstvu bila velika potražnja za svim profilima radnika, a opće je mišljenje kako rad u inozemstvu donosi i veliku zaradu.

4. DANAŠNJE STANJE I MOGUĆNOST DEMOGRAFSKOG OPORAVKA

Današnje demografsko stanje Hrvatske u globalu nije dobro. Nezadovoljstvo ljudi vođenjem Hrvatske sve je veće i sve više ljudi odlazi na privremeni, odnosno trajni rad u inozemstvo, većinom u Njemačku ili, prema novom trendu, u Republiku Irsku. Iseljava se uglavnom iz Slavonije i Like koja je već neko vrijeme okarakterizirana kao depopulacijska „rak-rana“ rana Hrvatske.

Stanje se pokušava promijeniti uglavnom na političkoj bazi. Dolaskom nove Vlade na čelu s premijerom Andrejom Plenkovićem, stvoreno je Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, no opće je mišljenje građanstva kako nema nikakvog napretka.

Jedna od opasnosti koja prijete Hrvatskoj jest „supstitucija stanovništva“. „Supstitucije stanovništva“ kroz povijest zbivale su se uglavnom nasilno i prethodile su ili slijedile ratne pohode moćnih sila, vladara, vojski, imperija i slično, s težnjom ovladavanja ili kontroliranja prostora i

njegovih bogatstava, pri čemu domicilno i u pravilu drugačije etničko i plemensko stanovništvo nije predstavljalo vrijednost nego prijetnju u ostvarivanju ciljeva (Komušanac, Šterc, 2012). Ovaj je proces, odnosno proces „puzajuće supstitucije“ već na snazi. Uzevši u obzir izrazito velik prirodni pad, ubrzano starenje stanovništva te negativnu vanjsku migracijsku bilancu, u Hrvatskoj je na ulazu u novo stoljeće počeo proces puzajuće supstitucije stanovništva. Nije teško predvijeti to da će broj stanovnika Hrvatske sve više smanjivati i uz to iseljavati iz Hrvatske, a da će stanovništvo šireg europskog i regionalnog prostora useljavati i postupno supstituirati autohtono hrvatsko stanovništvo. Proces je tek u početku i uglavnom je vezan uz radnu snagu i vlasništvo nad nekretninama i tvrtkama, ali odvija se u uvjetima nepostojeće selektivne useljeničke politike i nepostojanja svake populacijske koncepcije, pa se proces može i ubrzati (Komušanac, Šterc, 2012). U procesu u velikoj mjeri sudjeluju migranti s Bliskog istoka koji ilegalno ulaze u Hrvatsku preko Srbije i Bosne i Hercegovine. Hrvatska im je uglavnom tek pristanište u pohodu prema zapadnoj, odnosno srednjoj Europi, a jako mali broj migranata zapravo zatraži azil u Hrvatskoj. Jedan od najvećih hrvatskih revitalizacijskih potencijala je hrvatsko iseljeničtvo, odnosno dijaspora. Hrvatskom dijasporem smatraju se sve osobe u prekomorskim i europskim zemljama, registrirane u statističkim službama tih zemalja, a za koje se može procijeniti identifikacija s hrvatskim nacionalnim i etničkim podrijetlom (Komušanac, Šterc, 2012).

5. ZAKLJUČAK

Hrvatski demografski gubici su tijekom 20. stoljeća bili ogromni. Ratovi su, u velikoj mjeri, bili pokretači svih tih negativnih procesa kroz koje je Hrvatska prolazila u proteklom stoljeću. Prvi svjetski rat naćeo je demografske probleme svojom razaralaćkom moći. Drugi svjetski rat, u kojem je Hrvatska također sudjelovala, za sobom još danas vuće posljedice i društvene podjele. Neminovno je reći kako su Hrvati, odnosno hrvatski vojnici, bili u neku ruku prisiljeni ići u te ratove i ginuti dok su branili nešto što zapravo i nije bilo njihovo. Naime, Hrvatska je sve do 1991. godine bila u sastavu drugih država i tek se tada izborila za svoju samostalnost. Ta je samostalnost krvavo plaćena i posljedice se toga i dan danas osjećaju, kako u demografiji, o ćemu je i pisan ovaj rad, tako i na gospodarstvu i društvu u cjelini.

Umiranja stanovnika u tim ratovima nisu ni tako veliki faktor kada se te brojke usporede s onim migracijskim brojkama. Hrvatskoj je u promatranom razdoblju iselilo oko 2 300 000 stanovnika te

joj je migracijska bilanca u minusu za 1 100 000 stanovnika. Većina je tih emigranata vitalno, odnosno zrelo stanovništvo sposobno stvarati obitelji i revitalizirati hrvatsko stanovništvo. Kako je na početku stoljeća iseljavalo uglavnom neobrazovano i poljoprivredno stanovništvo, tako danas odlaze mladi znanstvenici, doktori i slični ljudi koji bi svojim znanjima trebali pomoći Hrvatskoj, kako u demografiji, tako u gospodarstvu. Iseljavanje s vremenom nije stalo, već se nastavilo i traje i danas.

Demografska budućnost Hrvatske stoga je poprilično neizvjesna s obzirom na dugotrajne negativne trendove, izgublenu prošlost, duboku starost ukupne populacije, dugotrajni prirodni pad stanovništva te negativna migracijska bilanca. Stoga je zadatak i obveza znanstvene i ostale javnosti, osim intenzivnih i izrazito znanstveno utemeljenih analitičkih pristupa i istraživanja specifične demografske problematike RH, pokazati i dokazati u sinteznom pristupu smjer i intenzitet promjena, njihovu uzročno-posljedičnu povezanost i ponuditi rješenja kako populacijska budućnost Hrvatske ne bi bila potpuno neizvjesna (Komušanac, Šterc, 2012).

6. LITERATURA I IZVORI

6.1. Literatura

Đukić, F., Pavelić, M., Šaur, S., 2016.: *Essehist* : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Vol.7 No.7 Svibanj 2016., 81-86

Gall H., Kralj P., Slunjski R., 2010.: *Geografija 4*, udžbenik za četvrti razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb

Gelo, J., Wertheimer-Baletić, A., 1990.: Ukupno i prirodno kretanje stanovništva Hrvatske, *Sociologija i prostor* : časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, No.107-108, 1-18

Komušanac, M., Šterc, S., 2012: Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske – izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 21 (3), 693-713

Korenčić, M., 1979.: *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske*, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb

Laušić, A., 1987.: Stanovništvo Zagreba i okolice od 1880. do 1980., *Migracijske i etničke teme*, Vol.3 No.1, 19-29

Nejašmić, I., 2005.: Demografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima, Školska knjiga, Zagreb

Nejašmić, I., 2014.: Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa, *Migracijske i etničke teme*, Vol.30 No.3, 405-435

Puljiz, V., 2002.; Pokazatelji o prirodnom kretanju stanovništva, strukturi kućanstava i obitelji u Hrvatskoj, <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/viewFile/183/187>

Strčić, P., 1992.: Vladimir Žerjavić: "Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu", Globus, Zagreb 1992, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol.25 No.1, 286-289

Šimek-Škoda, K., 1950.: Popis stanovništva Jugoslavije godine 1948., *Hrvatski geografski glasnik*, Vol.11.-12. No.1., 153-156

Wertheimer-Baletić, A., 1973.: Demografija (stanovništvo i ekonomski razvitak), Informator, Zagreb

Wertheimer-Baletić, A., 2003.: Razvoj stanovništva Hrvatske – reprodukcijске odrednice, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci : časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, Vol.21 No.2, 29-47

Živić D., Turk I., 2014.: Demografske posljedice Drugog svjetskog rata i poraća u Lici, *Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol.41 No.1, 427-444

6.2. Izvori

Popis stanovništva 2001.: stanovništvo prema starosti i spolu, po naseljima, www.dzs.hr (23.8.2018.)

Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2003., www.dzs.hr (27.8.2018.)

Popis stanovništva 2011.: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, www.dzs.hr (13.8.2018.)